

HACI HÂFİZ MEHMED BULAK ÂGÂH ve DÎVÂNI

Arş. Gör. Dr. Şerife AKPINAR
Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Türkçe Eğitimi Bölümü
sakpinar@selcuk.edu.tr

ÖZET

Klasik Türk edebiyatının adını pek duyuramamış şâirlerinden biri olan Âgâh, H. 1040/M. 1630-1631'de Semerkand'da doğmuştur. Asıl adı Mehmed Bulak'tır. Hacı Hâfiz olarak da bilinen Âgâh, pek çok şehri dolaştıktan sonra Âmid (Diyarbakır)'e gelmiş (H. 1080/M. 1669) ve ömrünün sonuna kadar da burada kalmıştır. Âgâh, Âmid'deki zengin bir edebiyat topluluğunun da başında bulunmuş ve burada bir çok öğrenci yetiştirmiştir.

Türkçe ve Farsça iki dîvân sahibi olan Âgâh'ın şiirlerinde, Sebki Hindî ve hikemî tarzın etkilerine rastlanılmaktadır. Şâirliği dışında hattat, müzehhip, mücellit, hakkâk ve ressam olarak da tanınan Âgâh, H. 1141/ M. 1728'de Âmid'de vefat etmiştir.

Bu makale ile şâir Âgâh'ın Türkçe Dîvânı ve edebî kişiliği tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Âgâh, Dîvân, Âmid, Sebki Hindî, Hikemî Tarz.

HACI HÂFİZ MEHMED BULAK ÂGÂH and HIS DIVAN

ABSTRACT

Âgâh who is one of the unknown poets of the classical turkish literature was born in H. 1040/M. 1630-1631 in Semerkand. His real name is Mehmed Bulak. After going many cities Âgâh who was also known as Hacı Hafız comes to Âmid (Diyarbakır) (H. 1080/M. 1669) and lives there till the end of his life. Âgâh also becomes the chief of a rich literature community and educates many students.

Âgâh has two Divan in Turkish and Farsça and his poems the effects of Sebki Hindî and hikemî style are seen. Âgâh who was also known as calligrapher illuminatör, bookbinder, engraver and painter beside his poet died in H. 1141/M. 1728 in Âmid.

In this article it is tried to tell about poet Âgâh, his Turkish Divan and literary personality.

Key Words: Âgâh, Divan, Âmid, Sebki Hindi, Hikemî Style

Giriş

Âgâh (M.1630-1728), Osmanlı Devleti'nin siyâsî ve sosyal yönlerden duraklamaya başladığı dönem (on yedinci yüzyılın ikinci çeyreği) ile gerileme döneminin (on sekizinci yüzyıl) başlarında yaşamış bir şâirdir.

Semer kand doğumlu olan Âgâh, ömrünün büyük bir kısmını dönemin kültür merkezlerinden biri olan Âmid'de (Diyarbakır) geçirmiş; hatta burada Lebîb, Hâmî, Vâlî, Emnî, Kemâlî gibi şâirlerden oluşan bir edebiyat topluluğunun da başında bulunmuştur.

Hayatı

Âgâh'ın asıl adı Mehmed Bulak'tır.¹ Hâfız olduğu için ve haccı îfâ eylediğinden Hacı Hâfız Mehmed Bulak Âgâh olarak da tanınmıştır.

H. 1040 / M. 1630–31 tarihinde doğan (Tuman, 2001:50; Alî Emîrî, 1321: 22) Âgâh; Sâlim, Alî Emîrî, Nâil Tuman, İsmail Paşa ve Müstakîm-zâde'ye göre Semerkand'da; Safâyî, Râmîz ve Mehmed Tevfik'e göre Buhara'da; Es'ad Mehmed Efendi'ye göre de Semerkand veya Buhara'da doğmuştur. İsmail Belig, Âgâh'ı Özbek olarak nitelendirir (1985: 19). Bu bilgilerden, şâirin hayatı hakkında en ayrıntılı bilgiye ulaştığımız Alî Emîrî'nin tezkiresinde yer alan “H.1040 / M.1630 hududunda şehir-i Semerkand'da tevellüd eyledi” (1321: 22) ifadesini kabul etmek daha doğru olacaktır. Zîrâ, Âgâh:

Güşâde eyledi dil gonçesin yine Âgâh

Meger nesîm-i Semerlanddur hevâ-yı sebû

G. 299/5*

beytiyle Semerkandlı olduğunu açıkça söylemektedir.

Âgâh, ilk tahsilini Semerkand'da yapar. Burada hıfza çalıştıktan sonra Buhara'ya giderek meşhur şâir Şevket Buhârî'den edebiyat eğitimi alır. Daha sonra İsfahan, Tebriz, Bağdad, Şam, Kudüs, Mısır, Konya gibi şehirleri dolaşır. Bu kültür

¹ Safâyî, **Tezkire-i Safâyî**, Süleymaniye Ktp. Es'ad Ef. Böl., Nu. 2549, s. 31; Sâlim Efendi, **Tezkire-i Sâlim**, Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi Böl., Nu. 3872, İstanbul 1315, s. 139; Sadık Erdem, **Râmîz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı**, Ankara 1994, s. 14; Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin Efendi, **Mecelletü'n-Nisâb**, Süleymaniye Ktp. Halet Ef. Böl., Nu. 628, s.112; Es'ad Mehmed Efendi, **Bağçe-i Safâ-endûz**, İstanbul Üniversitesi Ktp., Nu. 2095, s. 22; Mehmet Tevfik, **Kâfile-i Şu'arâ**, Alî Emîrî Ktp., Nu. 790, s. 55; Mehmet Nâil Tuman, **Tuhfe-i Nâilî Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri**, (hızl. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), C. I, Ankara 2001, s. 50; Bağdatlı İsmail Paşa, **Keşf-el-Zunun Zeyli**, C. I, İstanbul 1972, s. 483; Alî Emîrî, **Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid**, C. I, İstanbul 1321, s. 22; Sadeddin Nüzhet Ergun, **Türk Şairleri**, C.I, 1940, s. 11; F. Edhem Karatay, **Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Türkçe Yazmalar Katalogu**, İstanbul 1961, s. 180; **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Katalogu**, C.III, İstanbul 1965, s. 652; Cemâl Kurnaz, **Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri**, Ankara 1999, s. 166.

* Bu makalede Âgâh'ın Türkçe Dîvânı'ndan verilecek şiir ve beyit numaraları şu çalışmadan alınmıştır: Şerife Akpınar, **Âgâh Dîvânı ve İncelenmesi**, Konya 2006, 625s. (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi)

merkezlerinde bulunan bilginler, yazarlar ve şâirler ile tanışma imkânı bulur. İsfahan'da şâir Sâ'ib ile görüşür ve onun Dîvânı'nın bir nüshasını kopya eder.

Ayrıca kaynaklar Âgâh'ın Buhara'da iken, Molla Câmi soyundan olan Buharalı Şeyh Saidâ'ya bağlanıp, Nakşîliği benimsediğini de belirtirler.² Buna karşılık bazı kaynaklarda da Âgâh'ın Mevlevîliği (Tuman, 2001: 50) söz konusudur. Şâirin hangi tarikata bağlı olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte; şiirlerinde, bir dönem Semerkand'da da bulunan ve Nakşibendiyye tarikatının silsilenâmesinde önemli bir yeri olan büyük velî (Uludağ, 1992: 240) Bâyezîd (-i Bistâmî)'ın adı birkaç beyitte zikredilir:

Kimi ki lâhir ile Bâyezîddur dirsen
Balılsa çeşm-i lâllatle Bū Leheb görünür
G. 53/3

'Alrında Bâyezîd ise lörler mı lâline
Âgâh şehri Âmidüñ elfâli bellidür
G. 91/7

Ayrıca Dîvân'da, Mevlevîlikle ilgili kavramlara yer veren beyitler de vardır:

Bu lânlâhda âlir o Mevlevî dilber
Kebâb-ı âteş-i nâz itdi döne döne beni
G. 350/2

Mekke ve Medine'yi de ziyaret eden Mehmed Bulak, hacı olur. Daha sonra H.1080 / M.1669 senesinde Âmid'e gelir. Bu dönemlerde Sâ'ib ve Şevket'in eserleri çok beğenilmektedir. Dolayısıyla iki üstâdın öğrencisi olarak şehre gelen Âgâh, büyük itibâr görür. Şâir, bu şehirde bulunmaktan memnundur ve Âmid'i ikinci vatan olarak değerlendrir. Dîvânı'nda da zaman zaman bu düşüncesini sergiler:

Mükennâ ismi Nev'î-zâde ile ol 'alâ kâruñ
Ki itdi 'îd-ı vallı Âmide luld-ı berîn peydâ
G. 12/7

Şeh-nişîn-i sîne girüp itse tefâllur yeridür
Âmidüñ gögsidür envâ'-ı şerefle bu mallâm
Kt. 1/16

² Safâyî, *age.*, s.31; Sadık Erdem, *age.*, s. 14; Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin Efendi, *age.*, s. 112; Es'ad Mehmed Efendi, *age.*, s. 22; Mehmet Tefvik, *age.*, s. 55; Alî Emîrî, *age.*, s. 22; Sadeddin Nüzhet Ergun, *age.*, s. 11; Mustafa İsen, "Tezkireler Işığında Dîvân Edebiyatına Bakışlar Divan Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri", *Ötelerden Bir Ses*, Ankara 1997, s. 216; Cemâl Kurnaz, *age.*, s. 166.

“Semerkandî” sıfatıyla tanınan Âgâh, 60 yıl kadar Âmid’de yaşadığı için, “Âmidî” olarak da bilinmektedir. Alî Emîrî, bu durumu; “biz bunların ikisini de söyleyerek Âgâh-ı Semerkandî-i Âmidî yazıyoruz”(1321: 25) ifadesiyle açıklar.

Âmid çevresinde sevilip, sayılan bir kişi olan Âgâh, bu şehirdeki; Emnî, Hâşim, Hâmî, Hamdî, Şûrî, Fâmî, Mucîb, Kemâlî, Lebîbi ve Vâlî gibi şâirlerin oluşturduğu edebiyat toplantılarının başında bulunmuş, hatta hocalık etmiştir. Bu toplantılara zaman zaman, üstâd Nâbî’nin de katıldığı söylenmektedir (Alî Emîrî, 1321: 23).

Müstakîm-zâde’nin belirttiğine göre Âgâh, şâirliği yanında hattat, müzehhip, mücellit, hakkâk ve ressam olarak da tanınır. Hatta bu ilim ve sanat dallarında da birçok öğrenci yetiştirmiştir. Mısır’da bulunduğu yıllarda meşhur hattat Cezayirli Hüseyin’den icâzet alan Âgâh, hattatlıktaki başarısını “Câmi’-i Kebîr (Ulu Câmi’i) çatısında dairevî olarak celi hattıyla yazdığı, Âyet-i Kürsî ve Âyet-i Nûr”da (Alî Emîrî, 1321: 32) ortaya koyar. Buna rağmen Âgâh, Tuhfe-i Hattâtîn’de hattatlar sırasında yer almamaktadır. Sadece ismine, öğrencisi Seyyid Adem Efendi maddesinde rastlanılmaktadır. Müstakîm-zâde, Tuhfe-i Hattâtîn’de “sülüs, nesih, ta’lîk ve gayrisini Hâfız Bulak Özbekî’den meşk edip, Âgâh Efendi’nin terbiyesi sayesinde bir Kasîde-i Bürde’yi 50 altına yazdığı güvenilir rivayetçilerin haberlerinden, doğruluk derecesine ulaşmıştır” (1928:110) açıklamasıyla, hoca olarak Âgâh’dan kısaca söz etmektedir.

Osmanlı sadrazamlarından Râgıb Paşa da gençliğinde Âgâh’ın sohbetinden faydalanmış; hayatı boyunca da bunu dile getirmiştir. Hatta Es’ad Mehmed Efendi Paşa’nın vezirliğe atanma tarihinin, Âgâh ismine bağlı olarak düşürüldüğünü belirtir. (V « - - ^ ٥ ٢ ٦ = H.1176)

Şâirin ailesi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Bazı kaynaklarda hiç evlenmediği belirtilmektedir (Sâlim Efendi, 1315:140; Ergun, 1940:11). Âgâh’ın, bir beyti de bu bilgiyi doğrular niteliktedir:

Baňa ne yâr gerekdür ne vallî ne hicrân

Bu itibârlar Âgâh-ı zâra erzâni

G. 341/ 6

Hacı Hâfız Mehmed Bulak Âgâh’ın öğrencilerinin naklettiğine göre; o, orta boylu, geniş cepheli, seyrek sakallı, parlak gözlü, nur yüzlü biridir. Ayrıca, hoş sohbet, güler yüzlü, çalışkan bir ârifdir (Alî Emîrî, 1321: 23). Onun kişiliği hakkındaki bilgilere eserlerinden hareketle de ulaşmak mümkündür.

Âgâh, zaman zaman otobiyografisi hakkında yorumlarda bulunup; hoş sözlü ve nüktedan bir kişiliği olduğundan söz ederken:

Malbûl-i lab’-ı şûl-ı bütân olma] isteyen

Âgâh gibi loş-sullan ü nüktedân olur

G. 80/5

kendini beğenmişlikten ve gurura kapılmaktan hoşnut olmadığını da dile getirir:

Dil oldı mā'îlî **Āgāhveş** bir l̄od-pesendūñ kim
Degül ben kendü de rāzı degül lab'-ı gurūrından
G. 288/5

İyi niyet sahibi oluşuyla övündüğü de olur:
Hezār şükr ki **Āgāh** bu l̄asedgehde
Mul̄ıbet-i digerān ile şād-mān degülem
G. 261/ 5

Āgāh, uzun bir ömür sürmüştür. Ancak yaşı ilerlemektedir ve hayattan beklediklerini bulamamanın sıkıntısını zaman zaman beyitlerine yansıtır:

Āgāh şekve itme ki geçdi zamān-ı va||
Elbette 'ālem-i güllerān gitmek üzeredür
G. 72/ 6

Şâirin vefât tarihi, kaynaklarda farklı kaydedilmiştir. Bağdatlı İsmail Paşa, H.1130³; Râmiz ve Es'ad Mehmed Efendi H.1144⁴; Mehmed Tevfik H.1127⁵; Safâyi H.1120⁶ tarihlerini verirken; Müstakîm-zâde, iki ayrı tarihten H.1143 ve H.1140⁷'dan söz etmektedir.

Ancak, şâirin muasırı Âmidli Vâlî'nin Āgāh'ın vefâtı için düşürdüğü tarih ve Alî Emîrî'nin beyanı dikkate alındığında, Āgāh'ın vefât tarihi için H.1141 / M.1728'i kabul etmek en doğrusu olacaktır:

Tārîl-i vefât-ı Āgāh Efendî-i Semerkandî-i Āmidî Ra||metullāh
Göricek l̄ālî mekânın bu fenâ bezmünde
l̄üzn ü endüh ile dil eyler iken girye vü āh

Verdi bu mılra'-ı tārîl ile hâtif l̄aberin
Girdi dār-ı İrem'e 'ārif-i bi'llāh Āgāh (Koncu, 1998:614)

^U½~ ë*¼U --U; ë|-« -«æ Èæ dš½

H. 1141 / M. 1728

³ Bağdatlı İsmail Paşa, *age.*, s. 483.

⁴ Sadık Erdem, *age.*, s. 14; Es'ad Mehmed Efendi, *age.*, s. 22.

⁵ Mehmed Tevfik, *age.*, s. 55.

⁶ Safâyi, *age.*, s.31.

⁷ Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin Efendi, *age.*, s. 112.

Eserleri

Âgâh hakkında bilgi veren kaynaklar, onun Türkçe ve Farsça olmak üzere iki dîvân sahibi olduğunu belirtirler.⁸ Yapılan araştırmalar neticesinde de şâirin başka eserine rastlanılmamıştır.

1. Farsça Dîvân:

Şâirin Farsça Dîvânına henüz ulaşmamıştır.

2. Türkçe Dîvân:

Âgâh'ın Türkçe Dîvânı'nın, İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Katalogu'nda 8 nüshası kayıtlıdır. Araştırmalar neticesinde eserin 8 farklı nüshası daha tespit edilerek; nüsha sayısı 16'ya çıkarıldı.⁹ Bu 16 nüshanın 4 tanesi (H2, H3, Ü3, Z) şiir mecmualarında yer almaktadır.

Nüshalar arasında, müellif hattıyla yazılmış olanına rastlanılmadı. Ayrıca, Tuhfe-i Nâilî'de (2001:50) Âgâh Dîvânı nüshaları arasında gösterilen; "İstanbul Üniversitesi Ktp., T. 3023" numaralı nüshanın, "Meşakku'l-Uşşâk" isimli bir başka eser olduğu tespit edildi.

Elde edilen 16 nüsha incelenip; birbirlerinden farklı şiir ve beyitler bir araya getirildiğinde, Âgâh'ın Türkçe Dîvânı'nda; 2 kasîde (na't), 2 musammat (1 tahmîs, 1 tesdîs), 373 gazel, 4 kıt'a (tarih), 1 müfred (tarih) ve 26 rubâî olduğu görülmektedir. Rubâîlerden biri Farsça yazılmıştır.

Ayrıca, Dîvân'da 116. gazel olarak yer alan şiirin sadece D nüshasında; 16, 117, 118 ve 236. sırada yer alan 4 gazelinde sadece H2 nüshasında bulunması dikkat çekicidir.¹⁰

⁸ Sâlim Efendi, *age.*, s. 140; Alî Emîrî, *age.*, s. 32; Bağdatlı İsmail Paşa, *age.*, s. 483.

⁹ Dîvânın tespit edilen nüshaları şunlardır: (R), Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Ef., 741; (E), Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef., 2599; (Ü1), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 2896; (Ü2), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 2916; (Ü3), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 3021/5; (A2), Millet Kütüphanesi, Alî Emîrî Ef., Manzum Eserler, 2; (A3), Millet Kütüphanesi, Alî Emîrî Ef., Manzum Eserler, 3; (A4), Millet Kütüphanesi, Alî Emîrî Ef., Manzum Eserler, 4; (T), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, 777; (H1), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, 968; (H2), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, 1470; (H3), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazine, 1682; (M), Mevlana Müzesi Kütüphanesi, Abdülbaki Gölpinarlı Kitaplığı, 63; (D), Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, 403; (Z), Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Kütüphanesi, 333/5; (Ö), Atatürk Üniversitesi, Seyfeddin Özege Kısmı, Âgâh Sırrı Levent Koleksiyonu, 138.

¹⁰ bk. Şerife Akpınar, *age.*

2190 beyitten müteşekkil Âgâh Dîvânı:

Dil-i dîvâne olmaz bir nefes lâlî temennâdan
Ki mest-i cām-ı nâz u ‘işvedür bir mâh-sîmâdan

K. 1/ 1

beytiyle başlar.

Âgâh’ın Dîvânı’nda nazım türü na’t olan 2 kasîde vardır. Kasîde nazım şeklinin şâirler için bir geçim kaynağı olduğu düşünüldüğünde, onun her iki kasîdeyi de na’t olarak yazması dikkat çekicidir.

Âgâh, muasırı ve yakın dostu olan Vâlî-i Âmidî’nin bir gazelini tahmîs eder. Ayrıca Âgâh, on yedinci yüzyıl şâirlerinden Vecdî’nin Dîvânı’ndan tefe’ül yoluyla seçtiği bir gazelin de matla’ beytini, 5 bendden oluşan bir tesdîs haline getirir.

Dîvânı’ndaki 373 gazelle, “bir gazel şâiri” olarak nitelendirebileceğimiz Âgâh, teâmüllere uyarak her harfte gazel söylemiştir. Gazellerden 281’i 5 beyittir. Bu durum şâirin, Sebki-i Hindî te’sîrinde kalarak, az ve öz söyleme çabasının bir sonucu olabilir. Yine Sebki-i Hindî şâirlerinde görülen (İpekten, 1997: 18) iki matla’ kullanımına Âgâh Dîvânı’nda da rastlanılır:

Yârı itdi devr-i şûr-engîz-i ağıyârûñ biri
Neş’esinden bâde’i ayırdı gaddârûñ biri

Yâr olur dirken o bed-lû oldu ağıyârûñ biri
Biñ vefâsuz yârdan yegdür vefâdârûñ biri

G. 367/ 1,2

Şâir, gazeliyât bölümüne bir münâcât ile başlar. Ayrıca gazel şeklinde söylediği 6 na’tını, yeni bir kâfiyeye geçişte ilk gazel __ »:G. 17, ®: G. 24, -: G. 38, Ê: G. 268, ^: G. 300, Ë: G. 337__ olarak tercih etmesi, onun mütedeyyin kimliğini ortaya koyması bakımından da önemlidir.

Konu bakımından dinî, tasavvufî izlerin yer aldığı gazellerde, aşk da söz konusudur. Âgâh’ın gazellerinin en önemli özelliklerinden biri de hakîmâne söyleyişlere sıkça yer vermesidir. Bu durum, onun hikemî tarza olan temâyülünün bir göstergesidir.

Âgâh, Dîvânı’ndaki 4 kıt’ayı da tarih düşürmek için yazmıştır. Bu tarihler; Âmid’de Recep Paşa Kasrı’nın inşasına, ‘Alî Paşa’nın Ulu Camii’ni tamirine, mahfil inşasına ve Tebrîz’in fethine düşürülmüştür. Dîvân’daki tek müfred de yine bir tarihtir ve minare yapımına düşürülmüştür.

Biri Farsça olan 26 rubâide Âgâh; rindâne, âşıkâne ve hakîmâne söyleyişlere yer verir.

Şâir, şiirlerinde Arapça ve Farsça kâfiyeler kullanmakla birlikte rediflerde genellikle Türkçe kelimeleri tercih eder. Bu, onun şiirlerindeki düşüncenin Türkçeye ait olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Âgâh’ın, Dîvânı’nda arkaik Türkçe

kelimeleri de – Depretmek, Tıpış, Kankı, Yigrek, Öksemek vb.- kullandığı görülmektedir.

Âgâh'ın akıcı, canlı, söz sanatlarıyla zenginleştirilmiş bir anlatımın hâkim olduğu şiirlerinde, üslûb da konulara uygunluk gösterir. Şâir, şiirlerinde kimi zaman lirik, kimi zaman didaktik – özellikle hikmetli söyleyişlerde - üslûba yönelmiştir.

Edebî Kişiliği

Hacı Hafız Mehmed Bulak Âgâh'ın edebî kişiliğini ortaya koyan kaynaklar, onun şâirliğinden övgüyle söz etmektedirler.

Ali Emîrî, söze “şu'arâ-yı asrının güzidesi...”¹¹ diyerek başlarken; Âgâh için Sâlim, “şu'arâ-yı asrımızdan bir kâmil-i hünerver-piş ve Fârisî ve Türkî'de sâhib-i dîvân bir derviş-i dilriş...”¹²; Safâyî “ Fârisî ve Türkî nazmda mâhir gerçekden icâd-ı mânâyâ kâdir 'asrında Memdûh ve müselleme şâirdir”¹³; Es'ad Mehmed Efendi “ ...elsine-i selâsede eş'âr-ı âbdârı müselleme-i üdebâ bir şâ'ir-i belâgât-dest-gâhdır...”¹⁴; Râmiz ise “...Fârisî ve Türkî eş'âr-ı dil-rübâları bî-nazîr ü tâb-nâk 'ârif ü âgâh ...”¹⁵ ifadelerini kullanmışlardır.

Vasfi Mahir Kocatürk, Âgâh'ı “XVIII. Yüzyılın Diğer Divan Şâirleri” (1964: 553) başlığı altında, ikinci derecede mühim şâirler arasında zikretmektedir.

Sadeddin Nüzhet Ergun, ondan “Pürüzsüz ve oldukça vâzıh bir ifade ile manzumeler yazabilen Âgâh'ı XVIII. yüzyılın meşhur şâirleri derecesinde olmasa bile gene muvaffakiyetli bir şâir olarak gösterilebiliriz. Hususiyle onun âşıkâne gazellerinde kendine has bir şahsiyette görmekteyiz.” (1940: 12) şeklinde söz eder.

Âgâh, şâirliği ve şiirleri konusundaki duygu ve düşüncelerini zaman zaman beyitlerine aksettirir.

Şâirlik Âgâh'a ezelden verilmiştir. Herkes dünya gamıyla uğraşırken, o şiirlerinin gamına düşer:

Dalli ðo şimdi degül rûz-ı ezelden dâdedür
Herkes'e dünyâ gamı **Âgâha** eş'ârûñ gamı

G. 340/7

Bu düşünce başka beyitlerde de devam eder. Bezm-i ezelde Âgâh'a, söz söyleme kabiliyeti ile ebedî zevk kalır:

¹¹ Ali Emîrî, **age.**, s. 22.

¹² Sâlim Efendi, **age.**, s. 140.

¹³ Safâyî, **age.**, s.31.

¹⁴ Es'ad Mehmed Efendi, **age.**, s. 22.

¹⁵ Sadık Erdem, **age.**, s. 14.

Cihānuñ cins-i lālır-l'āhı talsīm olıca Ğāh

Baňa lab'-ı suľandān ile 'ayş-ı cāvidān laldı

G. 355/5

Şâir, zaman zaman kabiliyetinin takdir edilmeyişinden şikayetçi olur. Şikayetlerinin kaynağını, kıskançlık ehlinin kimliğinde bütünleştirir. Onlar iyiyi kötüden ayırt etmeyi bilmezler:

Ne bilsün ehl-i lased lulf-ı nalımuñ Ğāh

Temizi lüret-i ādem-nümāda görmemişüz

G. 123/7

Halbuki Ğāh, ihsanlara lâyıktır:

Ğāh gibi tāze-zebān çākeruñ ola

Sen söyle müstelaı-ı 'alālar degül midür

G. 105/5

Kimi zaman da Ğāh, dostlarının ilgisini görmekte ve bununla da gurur duymaktadır:

Varaı-ı şirümüz albābuñ elinden düşmez

Fikr-i renginimüz Ğāh lınādan lalmaz

G. 161/6

Şiirini mu'cize olarak vasıflandırıp; gökyüzündeki ayın hilāl haliyle kendisini ödüllendirir (Şakku'l-kamer mucizesini de düşünmek gerekir):

'Aceb mi mu'cize dirlerse şirüme Ğāh

Felekde mäh-ı nev engüşti-ı āferinümdür

G. 89/5

Buna rağmen mütevazılığı da elden bırakmaz ve iki mısra' söylemekle şâir olunamayacağını da bilir:

Olma malla' gibi Ğāh lalın lıadr-ı güzīn

İki mııra'la suľandān olamazsın çol da

G. 335/6

Ğāh kendi şiiri için bunları dile getirirken; yaşadığı dönemde edebiyatta yenilik arayışlarına gidilmektedir. Eski şâirlerin divānlarda zaman zaman " bıkır-i mana", "bıkır-i fikr", "bıkır-i mazmun" sahibi olduklarını söylemeleri bu yenilik anlayışının bir göstergesi olmalıdır (Mengi, 2000:22). Ğāh'ın şiirlerinde de bu yenilik arayışının izlerine rastlanılmaktadır:

Rengîn terânemüzle lınâdan lalur mıyuz
Mazmûn-ı bikri beste-nigâr itmek isterüz

G. 159/3

İstemez meşşâla tallsîn olsa da
Bikr-i mazmûn-ı labî'at-zâdemüz

G. 162/4

Yeni şeyler söyleme gayretine düşen şâirler, bu devirde Sebk-i Hindî ve hikemî tarzın ifâde gücünden yararlanmaya başlarlar. Âgâh da pek çok muasırı gibi şiiirlerinde, Sebk-i Hindî ve hikemî tarzın özelliklerini uygulamaya çalışır.

Şâir, Sebk-i Hindî'nin büyük temsilcisi Nâ'îlî'ye yazdığı bir nazîre ile ondan himmet beklediğini belirterek, aynı zamanda üstâdın yolunda olduğunu vurgular:

Nâ'îl-i esrâr-ı ğayb olsa n'ola **Âgâh**veş

Oİ ki rûl-ı Nâ'îlîden himmet ümmîdindedür

G. 63/5

Sebk-i Hindî ile şiire gelen yeniliklerin başında, sözden çok anlam güzelliğinin ön plana çıkarılması vardır. Şiirde anlam derinliğinin ve giriftliğinin üstün tutulması, hayâlî unsurlara başvurulmasına neden olmuş; bu da şiirin güç anlaşılmasına yol açmıştır (Mengi, 1999: 181). Âgâh Dîvânı'nda da anlaşılması güç, alışılmışın dışında ifâdeler ve anlamda derinlik dikkati çekmektedir:

O bâdenüñ ki benem rind-i 'âfiyet-sûzı

Leb-i labâbı ider tevbe-i na'ûl ile ba'ûl

G. 28/3

Yine yâruñ layâli gelmede ğar-ı lîcâb **Âgâh**

Bu şeb bilmem kimüñ peymânesin leb-rîz-i nâz eyler

G. 44/5

Çeşmi nâz itmede **Âgâh** o ladar mâhir kim

Vâlif olmaz nigehe larz-ı edâ böyle gerek

G. 219/5

Yeter larâbî-i ağyâra bir lıbış **Âgâh**

O şûl lutmaza her dem 'inân-ı âhumdan

G. 275/5

Bir başka beyitte şâir, sevgilinin bedenini gözle görülmeyecek kadar nazik bularak yine Sebk-i Hindî'nin etkisiyle hayâl gücünden faydalanmış ve mübalağalı bir anlatım yolunu tercih etmiştir:

O deñlü lâf ü nezâket-pellirdür bedenüñ
Ki dîdelerde görünmez çü büy-ı pîrehenüñ

G. 213/1

Şâirde, hayâl dünyasının ön plana geçmesi de şiire acı ve hüznü yerleştirmiştir. Âgâh, aşk ülkesini, devası olmayan dert olarak nitelendirip, kavuşmayı da ayrılığın ateşle bütünleştirir:

Villâl âteş ü hicr âteş üzre âteşdür
Diyâr-ı 'aşl'da hep derd var devâ ne arar

G. 81/5

Yeni arayışlar, birbirinden aykırı anlam ve mazmunların ortaya çıkmasına sebep olurken; tezâdlı söyleyişlerin kullanılmasına da yol açmıştır. Âgâh da şiirlerinde, Sebk-i Hindî'nin etkisiyle mübâlağadan sonra en fazla tezâd sanatına yer vermiştir:

Beni her şeb o gül-rullsârdan mehcürdur dirler
Ne devletdür kişi malzûn iken mesrûrdur dirler

G. 54/1

Nâ-tûvân-ı çeşm-i malîmür-ı bütânuz şimdilük
Anuñ içün gâh pinhân geh 'ayânuz şimdilük

G. 215/1

Sebk-i Hindî'nin etkisiyle, şiirlerde az sözle çok şey anlatma isteği, Âgâh'ı da bu yola yönlendirir:

lûb-rûlarda nîk-lû olmaz
Olmaz ey şûl kîne-cû olmaz

Çehre-i ehl-i 'aşl kâhîdür
Mestî-i gamda reng-i rû olmaz

Ne bilür lader-i bâdeyi zâhid
Âb-ı engür ile vuzû' olmaz

lāni' olmaz layāl ile 'āşıl
Sāye-i gülde reng ü bü olmaz

Yār ile lāl-i zārımız **Āgāh**
Böyle lalursa hiç nīgū olmaz

G. 166

Ayrıca, terkiplerle yapılan uzun söyleyişler de bu akımın tesiriyledir:

Her dāğ dilde bir lādell-i pür-şarābdur
Malımūr-ı 'ayş-ı bāde-i dūşineden laçar

G. 84/4

Āgāh, diğer Sebk-i Hindî şâirleri gibi yeni ifâdeler bulmaya, taze şiir ve mucize sözler meydana getirmeye de çalışmıştır:

Delîl i'cāz-ı nuḫl-ı pākūñe **Āgāh** yetmez mi
Bir engüşt-i şehâdet lāme-i mu'ciz-beyān elde

G. 323/5

latsañ kühen eş'ārı da mecmū'alar itsek
Āgāh gibi tāze-zebānına irişdük

G. 216/6

Sebk-i Hindî'nin yanı sıra, on yedinci yüzyılda süren yenilik arayışları, hikemî ifadelerden yararlanma yolunu da seçer. İnsanların doğruluk, güzellik ve iyiliğe yönelme ihtiyaçlarından doğan hakîmâne söyleyişler; özellikle bozulma ve düzensizliklerin çoğaldığı, insanların nasihate daha çok gereksinim duyduğu dönemlerde ortaya çıkmıştır.

Āgāh'ın bazı şiirlerinde de hikemî tarzın etkisinde kaldığı görülür. Şâirin bu şiirlerinde, hem yaşadığı dönemin, hem karakterinin hem de zaman zaman aynı edebî toplantıyı paylaştığı Nâbî'nin etkisi vardır. Ayrıca Nâbî'nin, Sâ'ib'i kendine örnek aldığı (Mengi, 1991: 27) düşünülürse, Āgāh'ın da bir dönem talebeliğini yaptığı Sâ'ib'den de etkilenmiş olabileceği söylenebilir.

Āgāh, toplumu uyarma amacıyla şiirlerinde söylediği hikmetli ifadelerinin birinde; insanlara kimsenin ayıbını ayna gibi yüzüne vurmamasını, Mevlâna'dan etkilenerek de ayıpları örtmede gece gibi olmasını öğütler:

Kimsenüñ 'aybını urma yüzine āyîneveş
Yüri settār-ı 'uyüb ol şeb-i deycür gibi

G. 351/2

Ayrıca, insanları, özellikle düşmanlarına karşı uyanık olmaya davet eden Âgâh, karışıp görüşmekle düşmanın dost olmayacağını işaret eder:

Düşmen inanma dost olur iltâl ile
Âlûde itme sînede mihr ile kîneyi

G. 328/4

İnsanların rızık için kapıldıkları hırsa değinirken; nimet telaşına düşmemek gerektiğini, sabırlı olunursa, iştahı verenin rızık da vereceğini belirtir:

Ey dil telâş-ı ni'met-i dîdâr tâ-be-key
Sen lâbir ol ki rızıl virür iştihâ viren

G. 282/2

Şâir, “Eğer yerin altında kalbe ferahlık veren bir makam istiyorsan, Âgâh gibi fakirlik ve yokluk köşesini al” diyerek de zîr-i felekde dünya malına ihtiyaç olmadığını, insanlara hatırlatmaktadır:

Zîr-i felekde ister iseñ dil-güşâ mallâm
Âgâh gibi güşe-i falr u fenâsın al

G. 235/5

Hilmi Soykut hikmetli şiirlerden söz eden eserinde, Âgâh'ın hikmetli beyitlerini de dikkate almış; “bir fenerin içine iki tane mum konmadığı gibi, bir gönülde iki aşk barınmaz” (1968: 260) şeklinde açıkladığı Âgâh'ın şu mısralarına yer vermiştir:

Bir dilde iki sūz-ı mallabbet olmaz
Bir fânūs içre iki şem' itmez cā

Rb. 1

Âgâh'ın, yüzyıla damgasını vuran edebiyat akımlarından Sebk-i Hindî ve hikemî tarzın etkisinde kaldığını şiirlerinde görmekteyiz. Hatta, sadece etkilenmekle kalmamış, muasırı olan ve kendinden sonra gelen pek çok şâir için de örnek teşkil etmiştir. Bir çalışmada rastladığımız, “Vâlî'deki Sebk-i Hindî'nin kaynağı olarak Âgâh-ı Âmidî'yi, hikemî tarzın kaynağı olarak da Nâbî ve Âgâh'ı göstermenin mümkün olduğu düşünülebilir” (Koncu, 2000:127) ifadesi, Âgâh'ın bu iki akım içindeki yerini göstermektedir.

Ayrıca Âgâh'ın Dîvânı'nda yer alan, bazı şâirlerin şiirlerinin tahmîsi, tesdîsi ve nazîreleri de onun şiir anlayışını ve etkilendiği üstadları ortaya koymasına bakımından önemlidir.

Âgâh, on yedinci yüzyıl şâirlerinden Vecdî'nin Dîvânı'ndan tefe'ül yoluyla bir gazel seçerek, matla' beytini tesdîs ederken; muasırı Vâlî'nin “ - a düşmüşdür” redifli gazelini de tahmîs etmiştir.

Ayrıca klasik edebiyatta gelenek halini alan nazîreciliğe de, Âgâh Dîvânı'nda sıkça rastlanılmıştır. Şiirlerinde hikemî tarzın etkileri görülen şâir, bu tarzın en büyük üstâdı Nâbî'den etkilenmiş ve en fazla onun şiirlerine nazîre yazmıştır. Sebki Hindî'nin temsilcilerinden; Nâ'îlî, Cevrî ve Fehîm-i Kadîm'in şiirlerine de nazîreler söyleyen Âgâh, özellikle Diyarbakır çevresinde yetişmiş pek çok şâirin şiirini tanzîr etmiştir. Bunlar arasında; Emnî-i Âmidî, Mehmed Emîrî-i Âmidî, Sabrî-i Kadîm sayılabilir.

Mehmed Bulak Âgâh, sadece nazîre söyleyen değil, kendi şiirlerine de nazîreler söylenen bir şâirdir. Bu, onun şiirlerinin beğenildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Hamdî, Râmîş, Emîrî-i Âmidî, 'Azmî-i Âmidî, Mûcib Kemâlî-i Âmidî, Hafîd, Hâmî, Hâsım, Lebîb gibi şâirler, Âgâh'ın şiirlerini tanzîr etmişlerdir. Daha ziyâde Âgâh'ın, yakın arkadaşı Vâlî ile birbirlerine nazîreler söyledikleri görülür.

Sonuç

Netice olarak, İstanbul edebî muhitlerinde adını pek duyuramamış bir şâir olan Âgâh, on yedinci yüzyıl ve on sekizinci yüzyıl edebiyatının özelliklerini -İstanbul dışına taşıyarak- şiirlerine başarıyla uygulamış ve Âmid (Diyarbakır) çevresindeki edebiyat topluluğunun, en önemli isimlerinden biri olmuştur.

Kaynaklar

- Alî Emîrî (1321), **Tezkire-i Şu'ar'a-yı Âmid**, C.I, İstanbul: Matbaa-i Âmidî.
- Bağdatlı İsmail Paşa (1972), **Keşf-el-Zunun Zeyli**, C. I, İstanbul : MEB.
- Erdem, Sadık (1994), **Râmîz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı İnceleme-Tenkidli Metin- İndeks-Sözlük**, Ankara: AKM Yay.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet (1940), **Türk Şairleri**, C.I, İstanbul.
- Es'ad Mehmed Efendi, **Bağçe-i Safâ-Endûz**, İstanbul Ü Ktp., Nu. 2095.
- İpekten, Haluk (1997), **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz**, İstanbul: Dergâh Yay.
- İsen, Mustafa (1997), "Tezkireler Işığında Dîvân Edebiyatına Bakışlar Divan Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri", **Ötelerden Bir Ses**, Ankara: Akçağ, , (s. 209-220).
- İsmail Belîğ (1985), **Nuhbetü'l-Âsâr Li Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr**, (hzl. Abdülkerim Abdülkadiroğlu), Ankara: Gazi Ü Yay.
- İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Katalogu** (1965), C. III, İstanbul: MEB.

- Karatay, F. Edhem (1961), **Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Türkçe Yazmalar Katalogu**, İstanbul : Topkapı Sarayı Müzesi Yay.
- Kocaturk, Vasfi Mahir (1964), **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara.
- Koncu, Hanife (1998), **Vâlî Dîvanı** (Marmara Ü Türkiyat Araştırmaları Ens., Basılmamış Doktora Tezi), C.II, İstanbul.
- Koncu, Hanife (2000), “Klâsik Türk Edebiyatında Vâlî Mahlaslı Şairler ve Vâlî-i Âmidî”, **İlmî Araştırmalar**,(S. 9:119-132), İstanbul.
- Kurnaz, Cemal (1999), **Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri**, Ankara.
- Mehmet Tevfik, **Kâfile-i Şu’arâ**, Alî Emîrî Ktp., Nu. 790.
- Mengi, Mine (1991), **Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî**, Ankara: AKM Yay.
- Mengi, Mine (1999), **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara: Akçağ.
- Mengi, Mine (2000), “Divan Şiiri ve Bîkr-i Mana”, **Divan Şiiri Yazıları**, Ankara: Akçağ, (s. 22-29).
- Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin Efendi, **Mecelletü’n-Nisâb**, Süleymaniye Ktp. Halet Ef. Böl., Nu. 628.
- Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin Efendi (1928), **Tuhfe-i Hattâtîn**, İstanbul: Devlet Matbaası,
- Safâyî, **Tezkire-i Safâyî**, Süleymaniye Ktp. Es’ad Ef. Böl., Nu. 2549.
- Sâlim (1315), **Tezkire-i Sâlim**, Süleymaniye Ktp. Es’ad Efendi Böl., İstanbul: İkdam Matbaa, Nu. 3872.
- Soykut, İ. Hilmi (1968), **Açıklamalarıyla XII. Asırdan XX. Asra Kadar Türk Şiirinde Tasavvuf, Hikmet ve Felsefe Dolu Unutulmaz Mısralar**, İstanbul: Sönmez Neşriyat.
- Tuman, Mehmed Nâil (2001), **Tuhfe-i Nâilî Divân Şairleri Muhtasar Biyografileri**, (hzl. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Ankara: Bizim Büro Yay.
- Uludağ, Süleyman (1992), “Bâyezîd-i Bistâmî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 5, İstanbul (s. 238-241).

